artikel | Vrijdag 16-04-2010 | Sectie: Boeken | Pagina: B08 | David Rijser

Hebben we nóg een vertaling nodig van Homerus' Ilias? Wel als die van Patrick Lateur is. De nieuwe Ilias is de verrassing van de aanstaande Week van de Klassieken. Een die haar magistrale origineel waardig is.

In de week van de klassieken verschijnt een nieuwe vertaling van de Ilias, de twaalfde integrale in het Nederlands, waarvan de laatste uit 1980 stamt van H.J. de Roy van Zuydewijn. Zo'n nieuwe vertaling roept vragen op. Waarom zouden we teksten die zo diep in de canon verankerd zijn, die zo lang en zo goed bestudeerd zijn, wéér vertalen, becommentariëren, interpreteren? Wat is er mis met het werk van voorgaande generaties? Altijd wel wat, misschien, maar dat is het punt niet. Eerder lijken de klassieken telkens opnieuw vertaald en bestudeerd te moeten worden omdat iedere generatie er nieuwe vragen aan stelt.

Toch geldt dat niet voor het duistere meesterwerk waar de Europese literatuur mee begon, en dat sindsdien nooit meer is overtroffen, de Ilias. Want Homerus' relaas van een relatief korte episode aan het eind van de Trojaanse oorlog roept vragen op over leven en dood, die eeuwig zijn, en eeuwig onbeantwoordbaar. Wat is het leven waard? Wat liefde, of eigenwaarde, of roem? Wat is van jezelf, wat kun je delen? Doen we mee aan de bende narigheid om ons heen die zich maatschappij noemt en bevuilen we daarmee onze handen, of gaan we apart staan? Of is het maatschappelijk verband juist ons grootste goed? Joost mag het weten, maar toch gaat het er om, in de Ilias en in het leven. Bij sommige kunstwerken gaat het dan ook niet zozeer om de vragen die ze oproepen, als om de inslag en herkenbaarheid waarmee ze gesteld worden. Die herkenbaarheid kan een nieuwe vertaling of een nieuwe studie door een schokeffect genereren. En zo'n schok is er nu.

De nieuwe Ilias van Patrick Lateur is er één die haar magistrale origineel waardig is, en dat is een prestatie. De toon is objectief en doorzichtig, en zelden of nooit hoor je de vertaler aan het werk. De tekst zuigt je zijn universum binnen. Lateurs woordkeus, maar ook zijn keuze van metrum, is subliem. Hij koos voor rijmloze vijfvoetige jamben of blanke verzen, in plaats van Homerus' dactylische hexameters ('Geef me mijn hoed en mijn jas, want dan ga ik me lekker bezatten' is daarvan het Nederlandse schoolvoorbeeld), die in het Nederlands niet prettig lopen. Die keuze geeft een soepelheid en dynamiek die de tekst boven proza uittilt, maar deze toch dicht bij de natuurlijke cadans van het Nederlands laat blijven. De fameuze eerste verzen klinken dan als volgt:

De wrok, godin, van Peleus' zoon Achilles

moet u bezingen. Hij was dodelijk,

bracht voor Achaiërs rampspoed zonder einde

en stuurde naar de Hades vele schimmen

van forse helden; lijken werden voer

voor honden en voor vogels allerhande.

Maar zo voltrok zich het besluit van Zeus.

Begin vanaf de dag toen twist een breuk

bracht tussen Atreus' zoon, bevelhebber

van krijgsvolk, en de godlijke Achilles.

Behalve door zijn keuze van metriek, brengt Lateur Homerus dicht bij de moderne lezer door opvallende kenmerken van het Homerisch taaleigen opmerkelijk natuurlijk weer te geven, zoals de veelvoorkomende sierende bijvoeglijke naamwoorden (de zogenaamde epitheta, zoals de 'snelvoetige' Achilles). Zo ook maakt hij de formulaire uitdrukkingswijzen waar Homerus als oraal dichter gebruik van maakte, minder 'vreemd': 'hij sprak het woord en noemde het' bij Homerus wordt bij Lateur 'verwoordde wat hij voelde'. Daar kan men natuurlijk kanttekeningen bij plaatsen. De Homerische taal was wat we een kunsttaal noemen, die nooit zo is gesproken als hij in de verzen klinkt, het relict van een eeuwenoude traditie van orale poëzie waaruit Homerus is voortgekomen: hoe 'normaal' mag een vertaling dan zijn? Het antwoord is dat voor de Griekse luisteraar en lezer de taal van Homerus, hoe kunstmatig ook, zo zeer deel uitmaakte van de culturele context, zo alom aanwezig was in literatuur en cultuur, dat de 'vreemdheid' ervan goeddeels verdween.

Vorige generaties lezers, die vaak als gymnasiasten door zes uur Grieks per week gepokt en gemazeld waren in de epische kunsttaal, konden wellicht met een letterlijker weergave tevreden zijn, hoewel die strategie ook toen al critici kende. Maar Lateur moet een grotere afstand overbruggen. Daarin slaagt hij onder meer dankzij het vermogen - dat ook die andere grote Homerus-imitator, Vergilius, eigen was - om binnen de perken van herkenbaar taalgebruik toch opmerkelijk en beeldend te formuleren, zodat zijn Ilias altijd poëzie blijft. Maar de belangrijkste rechtvaardiging van zijn aanpassingen is het behoud van de vaart waartoe hij zo in staat wordt gesteld. En die vaart laat de lezer lezen, en zo een spanningsboog van enorme omvang omklemmen - en erdoor beklemd worden, want de Ilias is beklemmend.

Het is vaak gezegd, maar blijft verbijsterend: de Ilias is het eerste werk opgetekend uit de Europese literaire traditie, en meteen, zo lijkt het haast, het beste. Niet alleen omdat het epos zo ongeëvenaard geacheveerd en subtiel is. Evenmin alleen omdat de inhoud zo dicht bij ons lijkt te staan, na bijna drieduizend jaar. Het is vooral de even meedogenloze als weergaloze manier waarop er de tragiek van leven, liefde en dood in wordt verwoord. Wellicht zijn niet alle moderne lezers in eerste instantie voorbereid op de uitgesproken grimmige invulling die Homerus aan zijn thema heeft gegeven. Het is voor ons al sinds lange tijd, in ieder geval sinds het modernisme, ongewoon om het tragische niet op één of andere manier aan te lengen met komedie, relativisme, afstand of ironie. Des te meer reden, wat mij betreft, om het noodlot eens recht in de ogen te kijken. Dat doet de Ilias zonder een spier te vertrekken.

Het menselijk lot wordt in de Ilias belicht door middel van contrasten. De twee belangrijkste daarvan zijn die tussen mensen en goden enerzijds, en anderzijds die tussen Achilles, de Griekse agressor in Klein-Azië, ongenaakbaar op eenzame hoogte, en diens tegenpool de Trojaan Hector, de man met huis en haard, stad en familie, die de cultuur waar hij het sieraad van is uiteindelijk vergeefs tracht te verdedigen. Hun karakterisering is uitvoerig, en getuigt van diep inzicht in de menselijke natuur. Hector wordt door de intieme banden waarmee hij met vrouw en kind, vader en stad verbonden is, getekend als kwetsbaar: voor conflicterende belangen, maar ook voor illusies en optimisme. Juist die kwetsbaarheid maakt hem zo tragisch en zo sympathiek. De vermaarde scene uit het zesde boek, waarin hij tussen de gevechten door in Troje zijn moeder Hecuba, zijn schoonzuster Helena en zijn vrouw Andromache bezoekt, laten de beklemmende greep waarin hij door die banden wordt gehouden even feilloos als aangrijpend zien. Andromache staat, met hun kindje Astyanax, bedroefd bij de muren. Hector strekt zijn handen naar zijn zoontje uit, maar:

Het kind krijste, angstig bij het zicht

van zijn geliefde vader, en het deinsde

terug tegen de boezem van de voedster

met mooie gordel, bang voor brons en helmbos

van paardenhaar die het vol dreiging golven

zag boven op de helm.

Hector zet zijn helm af en sluit zijn kind in zijn armen. Maar het dilemma tussen gezin en gevecht kon niet wranger worden verbeeld. Het is de verdienste van Lateur dat hij deze en andere beroemde episodes die elke classicus uit het hoofd kent, toch als nieuw, en vooral ontroerend weergeeft.

Achilles kent zulke banden niet, maar toch zijn Patroclus, zijn hartsvriend, en Briseïs, zijn bijslaap, essentieel voor de plot. Het is veelbetekenend dat het laatste wat de lezer van Achilles ziet, is hoe hij zich naast laatstgenoemde te ruste legt. Want hoe sterk, mooi en ongenaakbaar Achilles ook dankzij zijn status van halfgod is (zijn moeder is de zeegodin Thetis), hij blijft sterfelijk. Het is het doordenken en doorvoelen van die conditie die het ware thema en de glorie van de Ilias zijn. Want ondanks het ontbreken van de diepe, en diep problematische verbondenheden van Hector, blijken ook Achilles' affecties voor Briseïs en Patroclus sterk - zo sterk dat ze hem voor onoplosbare dilemma's stellen. Zijn identiteit aan het begin van het epos is die van goddelijke held en krijger, ver van huis vechtend voor de muren van Troje. Maar wat hem overkomt brengt hem uiteindelijk tot het inzicht dat hij, uniek als hij is, niet zonder 'delen' kan. Homerus laat dat sluimerende inzicht al zien wanneer Achilles op zijn meest meedogenloos is, tijdens de verzengende slachtpartij die hij aanricht na de dood van zijn vriend Patroclus. De Trojaan Lycaon die om zijn leven smeekt, antwoordt hij:

[...]Ook jij,

mijn vriend, moet dood. Waarvoor al dat gejam-

mer?

Ook Patroclus is dood, die toch veel beter

dan jij was. Zie je niet hoe mooi ik ben,

hoe groot ik ben? Mijn vader is een edel man,

goddelijk de moeder die me baarde.

Maar dood en machtig noodlot wacht ook mij.

Er komt een morgen, avond of middag

waarop een man ook mij het leven neemt.

De weergaloze combinatie van empathie (mijn vriend) en hardheid kenmerkt Achilles, als ook het gevoel voor tijd en afstand dat altijd in zijn woorden sluimert. De tegenstellingen in zijn karakter maken hem zo ongelooflijk écht - feilbaar én bewonderenswaardig. En toch baten hem zijn inzichten evenmin als Hector diens heldendood.

Baat is er in de Ilias alleen voor de goden, die niet sterven. En toch kiest Achilles uiteindelijk voor zijn menselijke natuur, maar dan wel zonder sentiment en zonder illusies. Hij doet dat gedeeltelijk omdat de goden hem geen andere keuze laten, in het laatste boek dat zonder twijfel tot de hoogtepunten van de wereldliteratuur behoort. Daarin waagt de oude koning Priamus zich in het Griekse kamp om het lijk van zijn zoon op te halen voor begrafenis, tot bij Achilles. In dit gedenkwaardige gesprek laat Achilles zijn woede, die het thema van de Ilias was, varen en geeft Hectors lichaam terug. Eerst brullen beiden het uit in hun weeklacht: de één om zijn dode zoon en verdoemde stad, de ander om zijn gesneuvelde kameraad Patroclus en zijn vaststaande lot: dat hij jong moet sterven op vreemde grond en nooit zal terugkeren bij zijn eigen vader. Het enige dat hen verenigt is hun verdriet, maar dit verdriet, of liever het delen ervan, blijkt tevens het belangrijkste houvast voor de stervelingen. Priamus en Achilles, slachtoffer en beul, eten samen, spreken over het menselijk lot en komen tot wederzijds respect - en wel precies wegens het besef van wat zij delen: verdriet. Dit gaat niet gepaard met klefheid of weekheid. Het is rauw en waar. Priamus' leed, zegt Achilles, is niet uniek: alleen de goden kennen geen leed:

Twee vaten staan er op de vloer van Zeus' paleis

met gaven die hij ons verleent, één vol

met slechte, goede in het ander.

Geeft Zeus die met de bliksem slingert iemand

een mengsel van de twee, dan valt hem nu eens

wat ongeluk te beurt, dan weer geluk.

Wie hij alleen bedeelt met de slechte gaven,

maakt hij tot smaad.

Hét verschil tussen goden en mensen blijkt te zijn dat mensen het qualitate qua niet zonder ellende en verdriet kunnen stellen. Wij dienen ons met dat lot te verzoenen. Maar er is één troost: de kunst. Die van Homerus, wel te verstaan.

Het is de verdienste van Lateur dat beroemde episodes nieuw en ontroerend overkomen DROS' ESSAY VOOR DE WEEK VAN DE KLASSIEKEN Odysseus is al eeuwen aan devaluatie onderhevig, zonder dat zijn houdbaarheidsdatum is verstreken. Hoe dat kan legt Imme Dros uit in Charisma. Odysseus, van held tot schurk (Athenaeum-Polak & v Gennep), een boekje dat tijdens de Week van de Klassieken (14 t/m 25 april) voor euro 2,50 te koop is. Eerst was hij nog een warm-menselijke held, krachtig en fier, maar al snel werd zijn ondergang ingezet door Sofokles. Odysseus wordt in de tragedies en verhalen die volgen steeds sluwer en gewetenlozer totdat hij bij Shakespeare in Troilus en Cressida de leider is van een gedegenereerde boevenbende. Hij gebruikt nog als enige zijn verstand, maar zijn woorden maken op niemand indruk. Waarom die ontwikkeling? Het komt vast omdat 'mensen helden nodig hebben en schrijvers een schurk'. Imme Dros, die eerder de Odyssee en Ilias vertaalde en bewerkte, ziet een verband met de devaluatie van het woord charisma, die ze mooi weet te verwoorden. Was charisma lang een aanduiding voor de 'genade Gods die de zondige mensheid behoedde voor het eeuwig branden in de hel', daarna werden degenen zo aangeduid die door God gegeven bovennatuurlijke krachten bezaten. Maar nu kan ook 'een skileraar charismatisch worden genoemd'. Hoogste tijd voor de herwaardering van woorden en helden. (TJ)